

Universiteit
Leiden
The Netherlands

De psychochiroloog Julius Spier en de handleeskunde in het interbellum
Nagel, A.H.M.

Citation

Nagel, A. H. M. (2020, January 29). *De psychochiroloog Julius Spier en de handleeskunde in het interbellum*. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/83482>

Version: Publisher's Version

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/83482>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <http://hdl.handle.net/1887/83482> holds various files of this Leiden University dissertation.

Author: Nagel, A.H.M.

Title: De psychochiroloog Julius Spier en de handleeskunde in het interbellum

Issue Date: 2020-01-29

II

**LEVENSLLOOP:
VAN METAALHANDEL NAAR HANDLEESKUNDE**

5 Frankfurt am Main, 1887-1928: Spier is zoekende

In de dagboeken van Etty Hillesum is Julius Spier niet alleen een handlezer en therapeut, maar ook een man met een grote passie voor muziek. Zijn leven lang heeft Spier gezongen. Niet iedereen in Amsterdam kon zijn stem waarderen. “Als een oude, knoestige eik zou kunnen zingen, dan zou hij zo zingen als S.”, noteert Hillesum uit de mond van Gera Bongers, “[m]aar laat ie maar, dat is goed voor hem, dat scheelt weer heel wat ‘Ring’partijtjes”.¹ Hillesums vader heeft een milder oordeel. Op een zondagmiddag heeft hij met genoegen naar Spier geluisterd. “Het doet er eigenlijk niet zoveel toe of je stem wat mooier of minder mooi is”, zegt hij naderhand tegen zijn dochter, “de hoofdzaak is dat hij met geest en begrip zingt”.²

Aanvankelijk staat Spiers leven in het teken van de muziek. Jarenlang koestert hij de droom om operazanger te worden. Als gevolg van een gehoorbeschadiging moet hij deze wens opgeven (§ 5.1). In een periode waarin hij op zoek is naar andere mogelijkheden die hem vervulling kunnen geven, besluit Spier een leeranalyse bij Carl Gustav Jung te gaan volgen. Pas dan wordt hem duidelijk dat handlezen zijn roeping is (§ 5.2).

5.1 Spiers droom om operazanger te worden valt niet te verwezenlijken

Julius Philipp Spier wordt op 25 april 1887 geboren in een Joods gezin in Frankfurt am Main (afb. 8). Zijn ouders zijn volle neef en nicht van elkaar. Vanwege die verwantschap moet het paar een vastgesteld bedrag betalen aan de stad; zo verkrijgen ze toestemming voor hun huwelijk.³ Vader Rudolph Spier is een fabrikant van leren portefeuilles. Vermoedelijk heeft hij eind jaren zeventig van de negentiende eeuw zijn bedrijf van de hand gedaan en is hij gaan beleggen in onroerend goed. Dit blijkt geen goede beslissing. De oudste zoon in het gezin Spier, Ludwig Spier, ontvangt het nieuws over de slechte financiële positie van zijn ouders van een jongere broer van zijn vader. Deze oom, ook Julius Spier geheten, is op jonge leeftijd naar Engeland vertrokken en is uiteindelijk in de handel van Japans en Chinees antiek beland. Op kosten van oom Julius heeft Ludwig een klein jaar in Londen mogen verblijven om de taal te leren. Een paar jaar na diens verblijf in Engeland geeft oom Julius Ludwig te verstaan dat hij voor zijn eigen onderhoud dient te gaan zorgen aangezien vader Rudolph Spier “niet nur nichts sondern sogar weniger als nichts” meer bezit.⁴ Tot die tijd heeft het gezin in welstand

¹ Hillesum, *Het Werk*, 64-65 (13 juni 1941).

² Hillesum, *Het Werk*, 243 (19 januari 1942).

³ Rudolph Spier (Frankfurt am Main, 22 september 1834 – Frankfurt am Main, 7 december 1904) en Bertha Spier (Frankfurt am Main, 18 februari 1851 – Frankfurt am Main, 1917) trouwden op 17 mei 1871.

⁴ Ludwig Spier, *Lebenserinnerungen*, (Ruth Busse-Spier, redactie), ongepubliceerde memoires [ca. 1932 / ca. 2000], (45 pp.), 36 (archief Ruth Busse-Spier; archief Alexandra Nagel). Oom Julius Spier (1848–1923) was als zestienjarige zijn geluk in Engeland gaan beproeven. In 1909 werd hij manager van de firma S.M. Franck & Company om vervolgens een vermogend man te worden. Zijn nalatenschap ging onder andere naar de kinderen van

geleefd. Er waren dienstmeisjes en de zomervakanties werden doorgebracht in Bad Homburg. Ludwig had een min en een privéleraar.

Moeder Bertha Spier is ruim zestien jaar jonger dan haar man. Háár moeder woont bij de familie in.⁵ Een zus van Rudolph Spier, dus een nicht van Bertha, woont met haar man en twee dochters eveneens in. Zij zijn gehuisvest op de derde verdieping van een in 1866 gebouwd pand aan de Lange Straße 51 in Frankfurt am Main, dat later is omgenummerd naar 63 en nu niet meer bestaat.⁶

Zoon Julius is als zesde kind door zijn moeder eigenlijk niet meer gewenst. Misschien zou het verschil hebben gemaakt wanneer hij een meisje was geweest. Julius is de vijfde zoon. Na hem zijn er in het gezin nog wel meisjes geboren, twee zelfs. De eerste, Klasin, overlijdt vlak voor haar tweede verjaardag. De andere, Alice, wordt Julius' lievelingszus.

Of het gezin Spier-Spier een hecht, harmonisch, warm gezin is, is onzeker. In elk geval is moeder Spier, aldus Ludwig, regelmatig uitermate onrechtvaardig tegenover zijn jongste broer. Geleidelijk aan groeit Ludwigs innerlijke verontwaardiging hierover zo sterk dat hij het op een dag opneemt voor Julius en een heftige scène schopt met hun moeder. Vanaf dat moment verbetert de relatie tussen Bertha Spier en zoon Julius enigszins. De band normaliseert pas echt als Julius als zestienjarige difterie krijgt en Bertha Spier de volledige zorg voor hem op zich neemt. Om besmettingsgevaar te voorkomen is er een kamer in het huis geïsoleerd. De zieke en zijn moeder zijn dag en nacht bij elkaar. Alleen 's avonds, als ze zich heeft gewassen en ontsmet, komt Bertha Spier een poosje bij de anderen van het gezin aan tafel zitten. Helaas betaalt Julius wel een prijs voor het herstel van deze ziekte en de verbetering van de relatie met zijn moeder: hij loopt een blijvende gehoorbeschadiging op.

Ondanks zijn hardhorendheid blijft de jongste zoon in het gezin Spier een fervent muziekliefhebber. Zoals bij veel Joodse families in Frankfurt am Main neemt muziek in het gezinsleven een belangrijke plaats in. Broer Gustav speelt bijvoorbeeld piano. Zus Alice zingt in een koor dat in 1917 voor een Mahlerfestival door J. Willem Mengelberg in Amsterdam is uitgenodigd.⁷ Broer Ludwig komt geruime tijd veel over de vloer bij zijn vriend en buurjongen, de musicus Bernhard Sekles.⁸ Julius' beste vriend is de pianist en dirigent Lill-Erik Hafgren,

Rudolph en Bertha Spier onder de voorwaarde dat het kapitaal in Amsterdam zou worden beheerd (Hillesum, *Het Werk*, 768 noot 431).

⁵ De grootmoeder van moederszijde van de kinderen Spier was Charlotta Spier-Hecht (1827–1906).

⁶ Spier, *Lebenserinnerungen*, 5; kopie van de gezinskaart van Rudolph Spier in Frankfurt am Main (ontvangen 24 september 2011 van Sigrid Kämpfer, Institut für Stadtgeschichte, Frankfurt am Main).

⁷ JWR in gesprek met Herman Krijn.

⁸ Spier, *Lebenserinnerungen*, 17-18, 23-25, 35. De componist, dirigent, pianist en muziekpedagoog Bernhard Sekles was een van de leidende Duitse musici in de eerste decennia van de twintigste eeuw (Joachim Tschiedel, *Bernhard Sekles, 1872-1934: Leben und Werk des Frankfurter Komponisten und Pädagogen*, Schneverdingen: Karl Dieter Wagner, 2005).

geboren in Stockholm en grotendeels opgegroeid in Frankfurt am Main.⁹ Diens zus is de inder-tijd bekende Wagner-zangeres Lilly Waag-Hafgren.¹⁰

Als gevolg van zijn beperkte gehoor is Julius Spier, die net als zijn jongste zus in een koor heeft gezeten, zeer slecht gaan zingen.¹¹ Toch blijft hij dit graag doen. Tijdens een vrolijke nieuwjaarsnacht galmt hij dus uit volle borst alle liederen mee. Op die feestelijke avond is de vader van Lill-Erik en Lilly Hafgren ook aanwezig. Hafgren senior, een voormalig operazanger en theaterdirecteur, heeft uit liefhebberij een eigen theorie over stemvorming ontwikkeld. Na goed luisteren concludeert Johan Erik Hafgren dat Julius Spier slechts drie tonen voortbrengt, nota bene louter valse. “Prachtig”, reageert Hafgren senior verheugd, “so Einen wie Sie, suche ich mir schon lange, um nämlich zu beweisen, dass jeder Mensch eine Stimme hat, sie muss nur herausgeholt werden”.¹² Of de vals zingende jongeman belangstelling heeft om les bij hem te nemen? Het zou hem geen *Pfennig* kosten! Ludwig Spier registreert deze anekdote in zijn memoires. Zijn jongste broer is geraakt door het aanbod en gaat “mit derselben Leidenschaft, mit der er alles was er tat, betrieb” naar de zanglessen toe.¹³ Het onderricht van vader Hafgren pakt positief uit. Julius leert opnieuw zingen.

Via zijn vriendenkring komt Julius rond 1914 in contact met anderen die hem verder helpen. Onder hen bevindt zich de levenslustige pianiste Maria Proelss, door vrienden Bobi genoemd. Nadat haar beide ouders kort na elkaar zijn overleden, is Proelss rond 1911 van Stuttgart naar Frankfurt am Main verhuisd. Het is haar geboortestad en haar moeder kwam er vandaan.¹⁴ Mogelijk houdt het besluit om naar Frankfurt am Main terug te keren (mede)

⁹ Lill-Erik Gustaf Hafgren (1881–1959) studeerde tussen 1892–1901 onder meer aan het Raff-conservatorium, waar hij later een aanstelling kreeg als pianoleraar. Van 1909 tot 1914 en van 1924 tot 1944 was Hafgren in Neustadt an der Haardt (in 1935 veranderd in Neustadt an der Weinstraße) directeur van het conservatorium aldaar en leider van de Liedertafel en muziekvereniging. In de tussenliggende periode woonde en werkte hij in Berlijn en Göteborg. Hafgren was getrouwd met Henriette Grossman (1886–1940) en Helga Wennerlund (1897–1985). Met de eerste kreeg hij een zoon en een dochter (en met een derde vrouw een buitenechtelijke dochter). Ruth Busse-Spier herinnerde zich dat de familie Hafgren tot de vriendenkring van haar ouders behoorde. Hafgrens belangrijkste werk is de opera *Die Gänsemagd* (1938) (Adolf Himmele, ‘Lill Erik Hafgren: Mensch und Werk’, *Zeitschrift für Musik* 107(2), 1940, 81-82; Artur Reinhard, ‘Der Musiker Lill Erik Hafgren: Ein Porträt aus dem Pfälzer Musikleben’, *Pfalz und Pfälzer* 2(2), 1951, 6).

¹⁰ Lilly Johanna Maria Hafgren (1884–1965) studeerde piano aan het Raff-conservatorium. In 1907 werd ze door Siegfried Wagner (1869–1930) ontdekt als zangeres, waarna ze een jaar later haar debuut in Bayreuth maakte als Freia in *Das Rheingold* (1869) en een veel gevraagde operazangeres werd (J.B. Steane, ‘Hafgren [Hafgren-Waag, Hafgren-Dinkela], Lilly’, in: Laura W. Macy (redactie), *The Grove book of opera singers*, Oxford: Oxford University Press, 2008, 212-213).

¹¹ Wolfgang Spier, *Dabei fällt mir ein...: Lebensgeschichten*, Berlin: Henschel, 2004, 13.

¹² Spier, *Lebenserinnerungen*, 42; bewerking citaat AN. Over Johan Erik Hafgren (1834–1913) zie Johannes Svanberg, *Sceniska konstnärer 1866-1888*, Stockholm: Nordisk Familjebok, 1918, 21-22.

¹³ Spier, *Lebenserinnerungen*, 42.

¹⁴ Maria Anna Proelss (1890–1962) was de jongste dochter van de schrijver, vertaler, journalist en literatuurhistoricus Johannes Moritz Proelss (1853–1911) en Anna Creizenach (1859–1911). Proelss’ grootvader van moederszijde was de Dante- en Goethe-kenner Theodor Creizenach (1818–1877), die net als zijn vader, Michael Creizenach (1789–1842), lid was van de vrijmetselaarsloge Zur aufgehenden Morgenröthe. In 1854 bekeerde Theodor Creizenach zich tot het protestantse geloof. Maria Proelss was tevens een nicht van de kunstschilder Friedrich

verband met het bloeiende muzikale milieu in de stad. Het oude, rond de eeuwwisseling hard groeiende handelscentrum heeft na de oprichting in 1878 van het Hochschen Konservatorium en vijf jaar later het Raffschen Konservatorium, een sterke muziekontwikkeling doorgemaakt.¹⁵ Johan Erik Hafgren heeft om die reden zijn twee kinderen naar Frankfurt am Main gestuurd. Later invloedrijke musici als Bernard Sekles en Paul Hindemith genieten aan het Hochschen Konservatorium hun opleiding.

Binnen dit muzikale Frankfurtse milieu zoekt Julius Spier zijn weg. Geruime tijd voelt hij zich sterk aangetrokken tot de vrijdenkende Maria Proelss. Op 4 juli 1915 laat hij de door hem "Hochverehrte Lehrerin!" weten zangles te gaan nemen bij een sopraan.¹⁶ Tijdens een kennismakingsles heeft deze zangeres geconstateerd dat Spiers tong "so schwer & unbeweglich ist, wie ein Klotz".¹⁷ Uitgedaagd dit euvel te overwinnen, oefent Julius Spier trouw.

Een jaar later probeert hij op aanraden van zijn oorarts een 'elektrische kuur' in de hoop dat zijn gehoor hierdoor zal verbeteren. En inderdaad, hij heeft er baat bij. Bijzonder is dat Lilly Hafgren het verschil opmerkt zonder van de kuur op de hoogte te zijn. Na een ontmoeting vertelt ze Julius Spier dat gesprekken met hem voor haar altijd lastig waren, omdat ze dan zo hard moest praten. Ditmaal heeft ze daar geen last van gehad.¹⁸

Vanaf dat moment droomt Julius Spier ervan om operazanger te worden. Dit wordt nog sterker zodra Lill-Erik Hafgren zich vol vertrouwen uitlaat over Julius' zangtalent. Enigszins beduusd en tegelijkertijd extatisch schrijft hij direct een brief naar Maria Proelss, met wie hij inmiddels een verhouding heeft. Een fragment uit deze brief is illustratief voor Spiers temperament. Bovendien getuigt het van zijn open karakter, zijn enthousiasme en droom om professioneel zanger te worden:

... rein Chaos von widerstreitendsten [sic] Empfindungen balgt sich in meiner Seele. Ich bin wütend auf Dich, muss Dich furchtbar verbauen, wenn Du da bist, habe mich losgemacht von Dir, lache Dich aus, verlasse Dich, hab Dich lieb, muss schrecklich über dich & mich lachen, möchte Dich vor Wut, Liebe & Leidenschaft erdrosseln und am Ende liege ich Dir doch zu Füßen & danke Dir aus tiefster Seele & überströmendem Herzen für das, was Du an mir im vergangenen Jahre getan hast, dass Du mir künstlerisch vorwärts geholfen hast. Du weisst ja nicht, was inzwischen für mich Bedeutungsvolles vorgegangen ist! Lill glaubt ganz & gar an die Notwendigkeit meiner Künstler, bez.w.

Anton Otto (Fritze) Prölss (1855–1934), die van Wolfgang Spier een kinderportret schilderde. Gestimuleerd door Otto Dix (1891–1969), met wie Proelss bevriend raakte, stapte zij in de jaren veertig van pianospelen over naar schilderen (Anne Andresen, 'Hanni und Bobi', in: Marie-Luise Bott, Volker Bauermeister & Helmut Bischoff (redactie), *Hanni Rocco Schaukästen und Bilder: Katalogbuch zur Gedenkausstellung städtische Galerie Freiburg*, Freiburg: Städtische Galerie, 1992, 39-45, 43; Alissa Walser, 'Die Höri, Kolonie der Dichter, Zuflucht der Maler, Winkel für Träumer', *Merian* 48(7), 1995, 60-65, 64, 65).

¹⁵ Albert Richard Mohr, *Musikleben in Frankfurt am Main: Ein Beitrag zur Musikgeschichte vom 11. Bis zum 20. Jahrhundert*, Frankfurt am Main: Waldemar Kramer, 1976, 305-312.

¹⁶ Brief van Julius Spier aan Maria Proelss, 4 juli 1915 (archieff Ruth Busse-Spier). Van de sopraan en zanglerares Alice Baehr (g. 1878) is nauwelijks iets bekend. Zij was Joods en had vermoedelijk een jongere zus, de pianiste en muziklerares Lucie Baehr (g. 1875).

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ Brief van Julius Spier aan Maria Proelss, 4 juli 1916 (archieff Ruth Busse-Spier).

Sängerlaufbahn, ja er hat das stärkste persönliche Interesse daran, dass ich Berufsänger werde & ist völlig von einer aussergewöhnlichen Zukunft überzeugt, mehr als ich selbst. Und das habe ich Dir zu verdanken. Du warst der erste Mensch, der voll & ganz an mich geglaubt hat & der mit unerschütterlicher Geduld, Ausdauerliebe mir musikalisch & künstlerisch so vorwärts geholpen hat, wie noch keiner & so kann ich wirklich sagen, dass nur durch Dich ich das erreicht habe, was jetzt da ist, denn Du hast Kräfte & Talente in mir ausgelöst & entwickelt, die ungelöst & unwirksam in mir schlummerten & erst durch Dich sind sie wach geworden & haben nun Lill endlich ganz überzeugt. Dafür werde ich Dir ewig dankbar bleiben.¹⁹

De grote dank van Spier aan *Liebe!* voor hetgeen zij aan krachten en talenten in hem naar boven heeft gehaald, wordt in alle toonaarden bezongen, nog minstens drie kantjes lang. Volhardend oefent hij verder. Totdat er een punt komt waarop hij moet vaststellen dat zijn gehoor te beschadigd is om beroepszanger te worden. Hoe lang het traject heeft geduurd eer Spier tot dit inzicht komt, en of een bepaalde ervaring hem ertoe heeft gebracht om zijn droom om operazanger te worden op te geven, is onbekend.

Vermoedelijk loopt in het begin van 1917 de liefdesbetrekking tussen Spier en Maria Proelss stuk, maar de relatie herstelt en blijft beiden zeer dierbaar. Volgens Ludwig Spier is zijn jongste broer “immer beschäftigt, stets in Eile” en heeft hij behalve vrienden “vor allem eine Menge Freundinnen”.²⁰ Een aantal van die vriendinnen zou trouw aan hem zijn, anderen zouden hem uitbuiten. Via de vriendschap met Maria Proelss leert Spier ook de zussen Hedel en Hanni Rocco kennen.²¹ De ouders Proelss en Rocco waren goed bevriend en Maria Proelss was in haar jeugd bij de familie Rocco kind aan huis. Vandaar dat het een voor de hand liggende beslissing is dat Hanni Rocco, wanneer zij naar Frankfurt am Main verhuist om haar vioolstudie voort te zetten, bij Maria Proelss intrekt.²² Vanzelfsprekend komt Hedel Rocco in Frankfurt am Main bij haar jongste zus Hanni en jeugdvriendin Bobi op bezoek. Hedel Rocco is kinderverpleegster. Daarnaast speelt ze verdienstelijk piano en zingt ze. Julius Spier wordt verliefd op haar, alhoewel zij nooit zijn grote liefde zou worden. Het stel trouwt in november 1917. Vijf maanden later wordt dochter Ruth geboren, bijna tweeënhalf jaar later gevolgd door zoon Wolfgang (afb. 9).²³

¹⁹ Brief van Julius Spier aan Maria Proelss, 11 augustus 1916 (archief Ruth Busse-Spier).

²⁰ Spier, *Lebenserinnerungen*, 40.

²¹ Hedwig Else Emmeline (Hedel) Rocco (Stuttgart, 14 november 1891 – Berlijn, 22 juli 1946) en Johanne (Hanni) Rocco (1896–1990) waren twee van de zes (of zeven) kinderen van de uitgever en schrijver Charles (Carl) Rocco (1854–1921) en kleindochters van de succesvolle dansleraar F. Wilhelm Rocco (1819–1897) uit Halle an der Saale (Ralf Jacob, ‘Der Tanzgeschichte ein Gesicht gegeben: Der Porträtgemälde von Marie Louise und Friedrich Wilhelm Rocco – eine bedeutende Schenkung für der Stadtarchiv Halle’, in: Ralf Jacob et al. (redactie), *Jahrbuch für hallische Stadtgeschichte 2013*, Halle Saale: Verlag Janos Stekovics, 2013, 68-85, 84-85).

²² Maria Proelss en Hanni Rocco zijn vervolgens de rest van hun leven bij elkaar gebleven. Volgens Ruth Busse-Spier, die na het overlijden van Proelss veel met ‘tante Hanni’ optrok, was er een innige vriendschap tussen de twee vrouwen en konden ze niet buiten elkaar, maar zou van een typisch lesbische relatie geen sprake zijn geweest (persoonlijk gesprek van AN met Ruth Busse-Spier, november 2013).

²³ Wolfgang Rudolf Spier (Frankfurt am Main, 27 september 1920 – Berlijn, 18 maart 2011) was zeer actief in de Duitse theaterwereld. Als de *König des Boulevardtheaters* stond hij tot kort voor zijn overlijden op de planken.

5.2 Spier zoekt werk dat hem voldoening geeft

Bij zijn huwelijk en bij de aangifte van zijn kinderen staat Julius Spier geregistreerd als koopman. Hij verdient goed bij de gerenommeerde metaalhandelsfirma Beer, Sondheimer & Co. Binnen de Duitse metaalsector is dit bedrijf, opgericht in 1870 in Frankfurt am Main, een van de drie toonaangevende metaalhandelsbedrijven. De twee andere grote firma's zijn Metallgesellschaft, eveneens gevestigd in Frankfurt am Main, en Aron Hirsch & Sohn uit Halberstadt. Beer, Sondheimer & Co is oorspronkelijk in dezelfde straat gevestigd als waar de familie Spier woont.²⁴ Na afronding van de *Volksschule* en een stagejaar is Julius Spier er op 1 april 1902 aan de slag gegaan. In de loop van vijftientig jaar klimt hij van jonge leerling gestaag op via (vervangend) hoofd van de zinkafdeling naar personeelschef van driehonderd man. Als vlot lerende, multi-inzetbare kracht verzorgt hij afwisselend de volledige boekhouding voor een bepaalde afdeling, voert hij zelfstandig correspondentie, lost hij complexe problemen op en wordt hij een tijd lang als vertegenwoordiger afgevaardigd naar aandeelhoudersvergaderingen in Berlijn. Daar profileert hij zich als een buitengewoon capabele onderhandelaar. Zijn goed ontwikkelde sociale vaardigheden zorgen er bovendien voor dat hij bij ondergeschikten even geliefd is als bij zijn gelijken en meerderen.²⁵

Ondanks het succes en de positieve waardering van het volgens streng orthodox-joodse principes geleide bedrijf – men houdt zich strikt aan de sabbat en andere religieuze voorschriften en feestdagen –, schenkt dit werk Spier nooit de voldoening die hij zoekt. Vervulling vindt hij wel in het zingen, maar juist zanger worden is een onhaalbare droom gebleken.

5.2.1 *Uit onvrede met zijn baan begint Spier een eigen uitgeverij*

In Frankfurt am Main woont het jonge gezin Spier dicht in de buurt van Maria Proelss en Hanni Rocco. De vriendinnen verkeren in een sociaal milieu waarin Spier zich thuis voelt en dat sterk verschilt van de wereld van de metaalhandel. De uitgebreide, muziekminnende vrienden- en kennissenkring van Proelss en Rocco breidt zich uit wanneer Proelss in september 1925 met de Kammermusikgemeinde des Bühnenvolksbundes opricht. In drie jaar tijd emancipeert dit gezelschap tot de Frankfurter Kammermusikgemeinde. Een muziekgezelschap dat, zoals Theodor Adorno het formuleert, “ein nach Programm und Interpretationsstil vom offiziellen

Ruth Johanna Bertha Spier (Frankfurt am Main, 26 april 1918 – Berlijn, 10 januari 2018) ging ook de bühne op, zij zong. Middenin de oorlog trouwde ze met de arts Hans J.H.W. Busse (1917–2009).

²⁴ Beer, Sondheimer & Co ging aan de gevolgen van de beurskrach op Wall Street in 1929 ten onder en werd in 1930 geliquideerd (S.M. Auerbach, ‘Jews in the German metal trade’, *Leo Baeck Institute Yearbook* 10(1), 1965, 188-203; Ludwig Rosenthal, *Der Hanauer Rabbiner Mosche Tobias ('Raw Mosche Tuvje') Sondheimer (1755–1830) und seine Nachfahren in der ehemaligen Frankfurter Metallfirma von Weltruf Beer, Sondheimer & Co*, Hanau: J.G. Kittsteiner, 1975, 29-34; Benjamin W. de Vries, *Of mettle and metal: From court Jews to worldwide industrialists*, Amsterdam: NEHA, 2000, 123-132).

²⁵ Getuigschrift (*Zeugnis*) van Beer, Sondheimer & Co voor Julius Spier, 30 september 1927 (dossier D005122, archief Joods Historisch Museum, Amsterdam).

Musikleben durchaus abweichende Institution [war]”.²⁶ Het in formatie wisselende gezelschap speelt doorgaans oude en moderne werken van minder bekende componisten. Aan de uitvoeringen gaat soms een voordracht vooraf. Na afloop is er steevast gelegenheid voor discussie tussen de musici en het publiek. Met deze opzet rebelleert het gezelschap tegen de strak gestructureerde wijze van spelen die tijdens de voorafgaande decennia opgang heeft gemaakt en de Frankfurtse muzikwereld domineert.²⁷ Tegen weinig of geen vergoeding leveren mensen als Emanuel Feuermann, Paul Hindemith en Clemens Krauss een bijdrage.²⁸ Onder de kritische toehoorders bevinden zich Theodor Adorno, Walter Benjamin²⁹ en Bernhard Diebold.³⁰

Of Julius Spier de kring rond de Frankfurter Kammermusikgemeinde persoonlijk kent – en dus ook Feuermann, Hindemith, Krauss, Adorno, Benjamin en de vele andere musici en schrijvers – is onzeker, al lijkt het aannemelijk dat hij met verschillende van hen contact heeft gehad, zij het misschien oppervlakkig. De journalist en schrijver Bernhard Diebold leert Spier echter zeker kennen.

Hedel Spier-Rocco, die de veelzijdige begaafdheid van haar echtgenoot op waarde kan schatten, stimuleert Spier ander werk te zoeken. Dit vindt hij in hetzelfde vak als waarin zijn schoonvader en de vader van Maria Proelss werkzaam waren: de uitgeverwereld. Op 14 april 1925 is Iris-Verlag in het bedrijvenregister van Frankfurt am Main bijgeschreven. Voor de dagelijkse bedrijfsvoering van de uitgeverij voor “schöne Literatur und Kunst” is een bedrijfsleider aangesteld.³¹

Iris-Verlag ontstaat mede als gevolg van Spiers vriendschap met Reinhold Zickel, die in dezelfde muzikale kringen verkeert als hij. Zickel is een veteraan, die tijdens de Eerste

²⁶ Theodor W. Adorno, ‘Maria Proelss’, in: Bott, Bauermeister & Bischoff, *Hanni Rocco Schaukästen und Bilder*, 56-57 (herdruk van de ‘In memoriam’, *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 27 september 1962). Theodor W. Adorno (1903–1969) was zijn leven lang bevriend Hanni Rocco en Maria Proelss.

²⁷ Voor Proelss ging het om het spelen vanuit gevoel. Wat haar voor ogen stond, noemde zij “mit Vorliebe ‘fluidieren’” (Adorno, ‘Maria Proelss’, 56). Proelss’ optreden in Amsterdam op 25 april 1932 werd in de kranten afgekraakt. De combinatie van “slordig spel en betweterige visie” zorgde ervoor dat het concert “tamelijk wel een fiasco” was (C.H., ‘Maria Proelss’, *Algemeen Handelsblad*, 26 april 1932; Ld, ‘Piano-recital Maria Proelss’, *De Telegraaf*, 26 april 1932).

²⁸ Op het programma van de Frankfurtermusikgemeinde stonden onder andere het Berner-strikkwartet (onder leiding van Alphonse Brun (1888–1963)), het Amar-kwartet (onder leiding van Paul Hindemith (1895–1963)), de cellist Emanuel Feuermann (1902–1942), de sopraan Felicie Hüni-Mihacsek (1891–1976) en de dirigenten Lill-Erik Hafgren (1881–1959), Frederik Goldbeck (1902–1981), Clemens Krauss (1893–1954) en Edwin Fischer (1886–1960) (email van Leopold Proelss aan AN, 8 augustus 2015).

²⁹ Marie-Luise Bott, ‘Nachlaßverwaltung eigener Art’, in: Bott, Bauermeister & Bischoff, *Hanni Rocco Schaukästen und Bilder*, 29-34, 30, 31; Lotte Paepcke, ‘Die pure Kunst: Weg über ein Seil’, in: Bott, Bauermeister & Bischoff, *Hanni Rocco Schaukästen und Bilder*, 9-10, 9.

³⁰ Paepcke, ‘Die pure Kunst’, 9; Christoph Meckel, ‘Salut und Chapeau’, in: Bott, Bauermeister & Bischoff, *Hanni Rocco Schaukästen und Bilder*, 14. Bernhard Diebold (Bernhard Ludwig Dreifus, 1886–1945) was van 1917 tot 1935 redacteur en theatercriticus bij de *Frankfurter Zeitung*.

³¹ Alexandra Nagel, ‘Uitgever Julius Spier en Iris-Verlag’, *De Boekenwereld* 28(4), 2012, 237-251, 238.

Wereldoorlog zijn linkerhand heeft verloren.³² Hij is goed bevriend met Diebold en onderhoudt een bijzondere vriendschappelijke leraar-leerling relatie met Adorno.³³ Alhoewel Zickel het schrijverschap ambieert, is hij bij gebrek aan financiële middelen docent geworden op het Kaiser Wilhelms Gymnasium in Frankfurt am Main. Met Iris-Verlag creëert Spier een podium voor Zickel om zijn droom te helpen verwezenlijken. Iris-Verlag geeft in totaal drie titels van de leraar/schrijver uit.³⁴ Voor een heruitgave van Angelus Silesius' *Heilige Seelenlust* (1926) schrijft Zickel het nawoord.

Andere personen van wie de kleine uitgeverij werk publiceert, zijn de illustere dichter Jakob Haringer (1898–1948), de kunsthistoricus en latere museumdirecteur Georg Swarzenski (1876–1957), de populaire, katholieke novellist en schrijver Werner Bergengruen (1892–1964), de Baltische schrijver en dichter Siegfried von Vegesack (1888–1974), de Hongaarse schrijver Dezső Kosztolányi (1885–1936) en de indertijd in Nederland woonachtige journalist en veelschrijver Friedrich M. Huebner (1886–1964). De kunstenaar Alfred Kubin, getrouwd met een schoonzus van Ludwig Spier, maakt de tekeningen voor een nieuwe uitgave van Voltaire's *Candide*, dat wel staat aangekondigd maar nooit verschijnt.³⁵

Vermoedelijk hangt dit laatste samen met de grote veranderingen die zich in 1927 bij Iris-Verlag voltrekken. Er komt dat jaar een nieuwe bedrijfsleider en Spier neemt op 30 september vrijwillig afscheid van Beer, Sondheimer & Co om zich volledig aan het uitgeverysvak te gaan wijden.³⁶ Eind maart 1928 vertrekt hij met vrouw en kinderen naar hun zomerhuis 'Bergnest' in Auerbach. De uitgeverij verhuist naar Heidelberg, waar bedrijfsleider nummer drie aan de slag gaat. Een jaar later gooit Spier het roer nogmaals om, ditmaal definitief. Iris-Verlag wordt geliquideerd en het gezin vertrekt naar Berlijn. Proelss en Rocco hebben zich daar ondertussen al gevestigd, evenals Zickel en zijn gezin. Ruim voor het einde van het jaar geeft Bernhard Diebold via de *Frankfurter Zeitung* en *Das Illustrierte Blatt* ruchtbaarheid aan het feit dat Julius

³² Reinhold Zickel (1885–1953) behoorde tot de oorlogsverminkten van wie Spier alleen de gespaarde hand heeft kunnen lezen (Spier, 'Psychochirologie, eine neue Therapie', 340; *Id.*, 'Hände sprechen', *Der Querschnitt* 11(10), 1931, 687-690, 690; *Id.*, *Worden wie je bent*, 82).

³³ Horst Stemmler, 'Rückblicke auf eine Freundschaft: Theodor W. Adorno und sein Lehrer Reinhold Zickel', in: Stefan Müller-Doohm (redactie), *Adorno-Portraits: Erinnerungen von Zeitgenossen*, Frankfurt am Main: Suhrkamp, 2007, 175-210. In 1958 publiceerde Adorno een artikel waarin hij dank betuigde aan zijn voormalige leraar Zickel. Twee jaar later las Adorno Zickels nazistische roman *Strom* (1940). Toen knapte er iets. Adorno liet testamentair vastleggen dat onder geen enkele voorwaarde zijn essay over Zickel mocht worden herdrukt. Al eerder, in 1933, was het om andere, onbekende redenen tot een breuk gekomen tussen Zickel en Diebold. Of de vriendschap tussen Zickel en Spier is stukgelopen is onbekend. Ruth Busse herinnerde zich alleen dat haar ouders bevriend waren met de familie Zickel, ook nog in Berlijn, waar de Zickels in 1926 naartoe verhuisden. Het gastenboek 'Bergnest' van Julius en Hedel Spier bevat een gedicht van Zickel, gedateerd 26 april 1925 (Nagel, 'Uitgever Julius Spier en Iris-Verlag', 241-242; het gastenboek bevindt zich in het archief van Ruth Busse-Spier).

³⁴ Bij Iris-Verlag verschenen van Reinhold Zickel de novellen *Das Lirleirapodragü* (1925) en *Die Schwarzmühle* (1925) en het toneelstuk *König Stahl* (1926).

³⁵ Nagel, 'Uitgever Julius Spier en Iris-Verlag', 244.

³⁶ Volgens het getuigschrift (noot 25) liet de firma Spier niet graag gaan.

Spier middels de handleeskunde in Berlijn een nieuwe, intrigerende, serieuze vorm van wetenschap beoefent, de psychochirologie.³⁷

5.2.2 Tijdens zijn leeraanlyse bij Carl Gustav Jung vindt Spier zijn roeping³⁸

Binnen de kring waar Julius en Hedel Spier deel van uitmaken, vaart men mee op de stroom van de *Lebensreform* en staat men open voor nieuwe, alternatieve of kritische bewegingen. Dit komt bijvoorbeeld tot uitdrukking in de laat-expressionistische werken die Iris-Verlag van Zickel en andere auteurs uitgeeft. De voorkeur voor vegetarisch voedsel is een ander voorbeeld, net als de belangstelling van Hanni Rocco en Walter Benjamin voor grafologie (handschriftkunde).³⁹ Wanneer de kinderen ziek zijn, neigt Hedel Spier ernaar om natuurgeneeskundige middelen in te zetten. Zij interesseert zich verder voor astrologie, antroposofie en psychologie. Voor astrologie en psychologie heeft Julius Spier eveneens belangstelling. Met zulke interesses komt men in die tijd onvermijdelijk in aanraking met het werk van Carl Gustav Jung. Zo ook Oscar Schmitz, de zwager van Julius' broer Ludwig Spier. Schmitz is na het lezen van Jungs *Psychologische Typen* (1921) een bewonderaar en de meest enthousiaste promotor van Jung in Duitsland geworden. Er verschijnen regelmatig stukken van hem over Jungiaanse psychologie in kranten en tijdschriften.⁴⁰

Rond 1926 beginnen Julius en Hedel Spier aan een leeraanlyse bij Jung in Zürich. Dit traject dient niet te worden verward met een *Heilanalyse*. In een leeraanlyse doorloopt een toekomstige psychoanalyticus in het kader van de opleiding een psychoanalytisch traject als analysant (degene die de psychoanalyse ondergaat) om aan den lijve zo'n analyse te ervaren. Bij een *Heilanalyse* ondergaat iemand uit eigen (heils)overwegingen de psychoanalyse. Hoe strikt het onderscheid indertijd werd gehanteerd is niet bekend. Wel is bekend dat de leeraanlyse was verdeeld in blokken van een maand en dat Julius en Hedel 's zomers de kinderen dan onderbrachten in een kinderkolonie in het Zwarte Woud. Alles bij elkaar zal het scholingstraject een half jaar in beslag hebben genomen.

³⁷ Bernhard Diebold, 'Blick in die Hand', *Frankfurter Zeitung*, 25 augustus 1929; *Id.*, 'Das Gesicht der Hand: Die Handlesekunst – eine ernste Wissenschaft', *Das Illustrierte Blatt* (17)42, 1929, 1195-1196, 1200. Spier is Diebold voor de publicaties altijd erkentelijk gebleven (Spier, *The hands of children*, 167).

³⁸ Fragmenten uit deze paragraaf en §§ 6.2, 6.4, 7.1-2, 11.2.1-7, 11.3 en 12.1-3 zijn samengevoegd tot het artikel 'Jung, Julius Spier, and Palmistry' dat in het *Jung Journal* zal verschijnen.

³⁹ Walter B.S. Benjamin (1892–1940) leerde de grafologie kennen van zijn in 1916 overleden favoriete tante Friederike Josephi (Howard Eiland & Michael W. Jennings, *Walter Benjamin: A critical life*, Cambridge: The Belknap Press, 2014, 29). Wanneer Hanni Rocco met de handschriftkunde kennismaakte, is onzeker. Zij beoefende het om inkomsten te hebben in Berlijn en later in Freiburg (Paepcke, 'Die pure Kunst', 10).

⁴⁰ Jay Sherry, *Carl Gustav Jung: Avant-garde conservative*, (dissertatie), Department of Educational Science and Psychology at the Freie Universität Berlin, 2008, 66. Oscar A.H. Schmitz (1873–1931) publiceerde onder meer *Geist der Astrologie* (1922), *Psychoanalyse und Yoga* (1923) en *Märchen aus dem Unbewussten* (1932). Schmitz was goed bevriend met zijn zwager Alfred Kubin (1877–1959) (Sherry, *Carl Gustav Jung*, 42).

Het motief van Hedel Spier om aan de leeranalyse te beginnen is volgens Ruth Busse “omdat het huwelijk moeilijk was”.⁴¹ (Opmerkelijk is dat een *heilsmotief* Hedel Spier ertoe zou hebben laten besluiten om aan een *leeranalyse* te beginnen.) Maar zij onderbreekt de scholing en pakt de draad nooit meer op. Mogelijk speelt bij Julius Spier de onvrede over zijn werk bij de metaalfirma en/of perikelen bij Iris-Verlag. Achteraf gezien is de uitgeverij een tussenfase en een financiële aderlating voor hem geweest. Het kan ook zijn dat Spier via een leeranalyse verdieping zocht voor zijn eigen levensweg.

Ongeacht Spiers motivatie om aan het Jungiaanse traject te beginnen, in Zürich is zijn fascinatie om handen te lezen aan de orde gekomen. Hij beoefent het handlezen dan al twintig jaar intensief.⁴² Uit zijn brieven aan Maria Proelss valt dit niet af te leiden – daarin wordt het handlezen nooit genoemd en komt de muziek als drijvende kracht naar voren –, maar Ludwig Spier weet te vertellen dat zijn broer Julius altijd aan bekenden vraagt of zij hem hun handen willen laten zien.

Bij toeval hoorde Julius Spier voor het eerst over handlezen in een kleine badplaats, waar hij in 1905 in het Kurhaus een lezing bijwoonde van een zenuwarts uit Berlijn. Deze man sprak over *Deutungswissenschaft* en ging in op de mogelijkheden die het handschrift en de handen zouden bieden om een diagnose te kunnen stellen. Zeer geïnteresseerd in het laatste liet Spier zich de beginselen van het handlezen door deze arts uitleggen en bracht hem “schon nach wenigen Tagen seinen erstaunten Lehrmeister einige geglückte Analysen”.⁴³ Geheel op eigen kracht heeft Spier zich vervolgens de kunst van het handlezen eigengemaakt, slechts gebruikmakend van een boek om de basisprincipes onder de knie te krijgen.⁴⁴

Als amateurhandlezer bekijkt Spier in de loop der jaren duizenden handen en slaat deze bijna fotografisch in zijn geheugen op. Gaandeweg ontwikkelt hij de gewoonte om tijdens het schouwen de eigenaar van een paar handen diens levensloop te laten vertellen. Van elk persoonlijk verhaal probeert hij dan de ‘centrale gebeurtenis’ vast te stellen en deze te relateren aan het lijnenpatroon in de hand. Vele handen verder lukt het hem om in omgekeerde richting te werken: uit de lijnformaties in de handpalm weet hij, zo claimt hij, de meest belangrijke gebeurtenis in iemands leven af te leiden. Naast het bestuderen van de handen verdiept Spier zich in de psychologie van Freud, Adler en met name Jung. Zo ontdekt hij verbanden tussen

⁴¹ JWR in gesprek met Ruth Busse-Spier.

⁴² Zodra hij zich in Berlijn had gevestigd, claimde Spier drieëntwintig jaar lang “gearbeitet, geschaut, gesucht, [und] verglichen” te hebben voordat hij met zijn handleeservaringen naar buiten durfde te treden. Aan een journalist vertelde hij “dag en nacht” aan het handlezen te hebben besteed en de “tijdverspilling” te betreuren waartoe zijn beroep hem had gedwongen (Spier, ‘Psychochirologie, eine neue Therapie’, 340; Julius van Arkel, ‘Psycho-chirologi[e]: Een nieuwe wetenschap’, *Nieuwe Apeldoornsche Courant*, 23 oktober 1930).

⁴³ Spier, *Lebenserinnerungen*, 41. Vergelijk Berthold Ahrendt, *Altonaer Nachrichten*, 17 maart 1934; Vera Bern, ‘Unenthüllte Rätselwelten: Psycho-Chirologie – eine neue Wissenschaft’, *Hamburgischer Correspondent*, 5 oktober 1930; Hans Ratonek, ‘Hände Sprechen: Besuch bei einem berühmten Psychochirologen’, *Neue Freie Presse* (Wenen), 4 maart 1931; Spier, ‘Psychochirologie, eine neue Therapie’, 339.

⁴⁴ JWR in gesprek met Annamarie Mommsen: “[I]n England was er een standaardwerk en dat had Spier ook. Dat was van Cheiro.” Ruth Busse-Spier bezat een exemplaar van *Cheiro’s language of the hand* dat van haar vader zou zijn geweest. Maar het is onzeker of Spier de beginselen uit dit Engelstalige boek leerde. Het is aannemelijker dat hij een Duits werk heeft bestudeerd.

handen, “das innere seelisch-geistige Erleben der Menschen” en “überstandenen Krankheiten oder noch vorhandenen Krankheitserscheinungen”.⁴⁵ Anders gezegd, op grond van talloze eigen waarnemingen zou Spier samenhangen hebben gezien tussen de verschijningsvorm van iemands handen en de psychische en fysieke gesteldheid van die persoon.

Pas in 1927 durft hij met deze autonoom ontwikkelde manier van werken naar buiten te treden. In een gesprek met Jung moet hij het handlezen, wat tot dan toe louter een liefhebberij is geweest, naar voren hebben gebracht. Mogelijk onderwerpt Spier Jung aan een handanalyse tijdens zijn leeranalyse bij Jung, of doet hij dit later. In 1930 zijn er in elk geval afdrucken van Jungs handen gemaakt, vermoedelijk door of in samenwerking met een Zwitserse leerling van Spier.⁴⁶ Voor de psychiater in Zürich is Spiers talent om via de handen betekenisvolle informatie over iemand te verkrijgen ongetwijfeld fascinerend. Jung zet zich voor Spier in en opent deuren voor hem.

Een van deze deuren is die van de Burghölzli-kliniek. Onder leiding van de directeur van de kliniek, dr. Hans-Wolfgang Maier, bedenken enkele artsen experimenten om Spiers talent te testen.⁴⁷ Zo hebben ze gipsafdrukken van kinderhanden voor hem neergelegd, waarbij Spier uit de eerste “Verblödung” afleest, uit de tweede “Geistesschwäche” en uit de derde “schwere kriminelle Veranlagung”.⁴⁸ Daarop wordt het experiment Spier onaangenaam en vraagt hij waar het materiaal vandaan komt. De handafdrukken blijken afkomstig van bewoners uit een tehuis voor psychopathische jongens.

Voor een ander experiment hebben Maier en de zijnen een groep van dertig patiënten uit de Burghölzli-kliniek geselecteerd. De opdracht luidt om op basis van handlijnen een diagnose van deze geesteszieken te stellen. Al snel blijkt dat de helft van de diagnoses waar Spier op uitkomt, overeenstemt met de diagnoses van de psychiaters. De andere helft wijkt af. Op zich is deze uitkomst betekenisvol, maar de klapper zou nog volgen. De artsen onderzoeken de patiënten van wie Spiers diagnose afwijkt opnieuw. Hun conclusie is dan dat Spier het bij het rechte eind had. Spier zou dus van alle dertig patiënten via de handen ieders ziektebeeld hebben herkend!⁴⁹

Aangezien de bronnen voor zowel het experiment met de gipsafdrukken als het experiment met de dertig patiënten in de Burghölzli-kliniek, slechts enkele krantenartikelen zijn, dienen beide verhalen met terughoudendheid te worden gezien. Niettemin zullen de uitslagen van de proeven Jung er mede toe hebben gebracht om Spier te adviseren zich professioneel op het handlezen toe te gaan leggen.

⁴⁵ Spier, ‘Psychochirologie, eine neue Therapie’, 339.

⁴⁶ Zie § 11.1 noot 18; vergelijk Hillesum, *Het Werk*, 718 noot 5.

⁴⁷ In het nawoord van zijn boek is Spier de directeur van de kliniek, de psychiater Hans-Wolfgang Maier (1882–1945) erkentelijk voor de kans die hij hem had gegeven om ervaring op te doen in de Burghölzli-kliniek (Spier, *The hands of children*, 167).

⁴⁸ Manfred Georg, ‘Ein Schermann der Handlesekunst’, *Tempo Berlin* en *Züricher Zeitung*, [najaar 1929].

⁴⁹ Anoniem, ‘De hand, spiegel der ziel: Julius Spier leest de lijnen van het noodlot’, *De Telegraaf*, 24 februari 1934.